

**ETNICKÁ IDENTIFIKÁCIA OBYVATELOV TZV. CIGÁNSKEJ/
RÓMSKEJ KOLÓNIE V PLAVECKOM ŠTVRTKU¹****ZUZA KUMANOVÁ***Mgr. Zuza Kumanová, INFOROMA, Bajkalská 25, 827 08 Bratislava, Slovakia*

The author traces the disproportion of statistic accounts of declared and real ethnical identification of Gypsies in small community of Plavecký Štvrtok. Collective identity is connected with the reflection of the ethnicity of ancestors local belongings. Refusal of gypsy-identity is at the some time also the refusal of certain social status.

Kľúčové slová: etnická identifikácia, Rómovia
Key words: ethnic identification, Gypsy

Javy etnickej povahy sú mimoriadne zložité a ich variabilnosť je závislá od povahy podmienok (prírodných, sociálnych, kultúrnych, politických atď.), v ktorých vznikajú a existujú. Spravidla ich chápeme ako súhrn rôznorodých komponentov vzájomne prepojených i relatívne samostatných, medzi ktorými existujú väzby a vzťahy rôzneho charakteru. Ich klasifikácia, kategorizácia a predvídanie možného smerovania ako aj ich ďalšie charakteristiky priťahujú nielen odborný – vedecký záujem, ale sú východiskom k politickým rozhodnutiam. V stredoeurópskom priestore, kde je viacetnická štruktúra (horizontálna aj vertikálna) príznačná, je pomerne široká škála foriem existencie jednotlivých etnosociálnych jednotiek.

Predmetom nášho záujmu sú Rómovia, resp. rómska rodina s dôrazom na vymedzenie jej charakteristík. Etnicita je jednou z kategórií vymedzujúcich predmet bádania, preto je potrebné zamyslieť sa nad formami etnickej existencie Rómov. Pripomeňme, že názory na túto problematiku sa rôznili a dodnes rôznia nielen u nás, ale v celom svete.

Problematikou etnickej identifikácie Rómov z pohľadu odbornej verejnosti, štátnej politiky a pokiaľ to materiál dovoľí, aj z pohľadu samotných Rómov sa zaoberáme uplynulých päťdesiat rokov, resp. od skončenia druhej svetovej vojny. Vzhľadom k demografickej charakteristike Rómov žijúcich na Slovensku² predstavuje uplynulé polstoročie aj obdobie poznateľné z výpovedí informátorov. Rómovia v Československu v rokoch 1918–1938 mali možnosť deklarovať svoju etnicitu pri oficiálnych sčítaniach ľudu. V roku 1921 sa v ČSR

k Cigánom prihlásilo 7655 osôb, z toho na Slovensku 7284. O desať rokov neskôr, v roku 1931, je to v celej ČSR 28 593, z toho na Slovensku 26 956 (LESNÝ 1934, s. 609).

Podpora Rómov zo strany štátu neexistovala, ba práve naopak. V rokoch 1927 vyšiel „Zákon o potulných cikánech“, ktorý nariaďoval povinnosť „cigánskych legitimácií“ pre všetkých Rómov a dôslednú evidenciu nomádnych, ustanovil povinnosť kočovných listov. Zároveň vznikla daktyloskopická evidencia príslušníkov rómskych rodín. Rómovia sa tak automaticky považovali za asociálov. Počas 2. svetovej vojny zákonodarstvo na Slovensku kopírovalo rasistické zákony III. ríše. Vzniklo niekoľko pracovných táborov určených pre Rómov, boli diskriminovaní v bežnom verejnom živote (nesmeli cestovať vo verejných dopravných prostriedkoch, do miest a obcí mohli vstupovať vo vyhradenom čase, museli svoje sídla odstrániť od verejných komunikácií, nesmeli navštevovať akékoľvek verejné zhromaždenia). Dá sa predpokladať, že sa pripravovalo riešenie podľa vzoru „riešenia židovskej otázky“.³

V uplynulých päťdesiatich rokoch sa u nás uplatňovali vo vzťahu k etnickej problematike viaceré prístupy. Jedným z nich je politická, marxisticko-leninská, resp. stalinská teória. V šesťdesiatych rokoch bola v západoeurópskej a anglosaskej antropológii rozpracovaná etnická teória, ktorá našla uplatnenie aj v slovenskej a českej etnológii. V poslednom období sa objavilo aj niekoľko prác o identite z oblasti sociálnej psychológie. Rôzne prístupy sa prejavili aj v posudzovaní formy – kategórie etnickej existencie Rómov.

J. V. Stalin v práci „Národnostná otázka a leninizmus“ vymedzuje v horizontálnom členení tri, resp. štyri základné kategórie pre klasifikáciu: národ, národnosť a národnostná menšina, pričom etnosociálne útvary nespĺňajúce vymedzené kritériá sú označované termínom etnické skupiny. Toto členenie sa potom po niekoľko desaťročí u nás dogmaticky preberalo a aplikovalo. Národ stalinská teória chápe ako historicky vzniknuté spoločenstvo ľudí spojených spoločným jazykom, územím, hospodárskym životom a psychickým založením, prejavujúcim sa v spoločnej kultúre. Národnosť je definovaná ako skupina ľudí, hovoriacich spoločným jazykom (alebo dialektami tohto jazyka), obývajúcich spoločné územie, ktorá má do istej miery spoločný hospodársky život a do istej miery spoločné psychické založenie a z hľadiska historicko-spoločenského vývoja dosiahla vývojový stupeň feudalizmu. V ďalších vyšších spoločenských formáciách prerastá takáto národnosť v národ, ak neasimiluje alebo ak jej vnútorný vývoj nie je narušený vonkajšími činiteľmi rozmanitého charakteru. Pod národnostnou menšinou zástancovia tejto teórie chápú skupinu ľudí, ktorá sa z rôznych príčin odtrhla od vlastného národa či národnosti a vkladila sa do etnicky cudzieho celku, avšak za predpokladu, že sa vo svojom vývoji dostala na stupeň národa alebo národnosti, t. j. za kapitalizmu alebo feudalizmu. Rozdiel medzi národnosťou a menšinou je v perspektíve vývoja. Národnosť žijúca na svojom materskom území sa vyvíja v národ, národnostná menšina nevyhnutne smeruje k asimilácii.

Podľa etnickej teórie⁴ pozícia etnika medzi inými etnikami je daná stavom a vývinom etnicity, ako súhrnu intenzity a dĺžky pôsobenia jednotlivých zložiek a mierou interiorizovanosti. Možno charakterizovať tiež tri hierarchicky odstupňované formy etnických jednotiek, ktoré odrážajú nielen vertikálne etnické členenie, dané rozdielnou etnicitou, ale aj horizontálne členenie, dané rozdielnou mierou pôsobenia zložiek etnicity. Zdá sa, že tento prístup je u nás akceptovaný aj súčasnou politickou praxou.

Etnicita etnickej skupiny zahŕňa spravidla pretrvávajúci etnonym, jazyk (v jeho nárečových podobách) a etnické vedomie. Medzi komponentami etnicity pretrvávajú aj jednotlivé prejavy tradičnej materiálnej a duchovnej kultúry, ktoré sa v podmienkach nového prostredia sčasti konzervujú, ale sčasti ďalej rozvíjajú. Pre vývin etnických skupín je príznačné, že kultúrne javy, ktoré vznikli už v prostredí novej domoviny, sú výsledkom tvorivého prístupu

k zmeneným prírodným, hospodárskym, sociálnym a ďalším podmienkam ich života. Aj kultúrne reálie prevzaté od iných etník tvorivo prepracovávajú, kým ich včlenia do vlastného kultúrneho systému. Za takýchto podmienok v prostredí oddelene žijúcich etnických skupín dochádza k vzniku etnickej subkultúry, ktorá sa vyznačuje viacerými špecifickými zvláštnosťami v porovnaní s kultúrou materského etnika. S postupujúcimi akulturačnými a asimilačnými procesmi sa oslabujú alebo úplne vytrácajú jednotlivé komponenty ich etnicity. Napr. etnické vedomie pôvodu sa môže zúžiť na povedomie pôvodu, môžu zabudnúť svoj pôvodný jazyk a v ich kultúrnom usporiadaní môžu pretrvávajú už iba niektoré z prejavov pôvodnej etnickej špecifickosti. V takýchto záverečných štádiách asimilácie dochádza k procesom etnickej integrácie s obklopujúcim prostredím majoritného národa.

Národnostná menšina alebo národnosť sú označenia takých etnických skupín, ktorým sa zo strany majoritného národa, s ktorým žijú v spoločnom štáte, zabezpečujú určité práva.⁵ V takýchto situáciách, keď sa národnostné menšiny v dôsledku svojho politickoprávneho postavenia dostali na kvalitatívne vyššiu pozíciu, sa ich etnicita reprodukuje nielen na platforme etnickej subkultúry, ale aj na báze tvorby profesionálnych umelcov a ďalších tvorivých osobností z radov inteligencie príslušnej národnostnej menšiny, čo v súhrne predstavuje jej národnostnú kultúru.

O status národnej menšiny sa usilujú etnické skupiny, ktorých separátna existencia sa začala odvíjať v čase, keď ich materské etnikum malo už zrealizovaný národnopolitický program a ukončené národotvorné procesy. To znamená, že v dobe, keď došlo k oddeleniu časti etnika, etnické vedomie jej príslušníkov bolo na úrovni národného historického vedomia, a v takejto podobe pretrvávala aj v podmienkach oddeleného etnického života. Príslušníci takýchto skupín majú navyše neporušenú možnosť podieľať sa na užívaní, ale aj tvorbe hodnôt národnej kultúry a národného kultúrneho dedičstva jadra materského národa, s ktorým spravidla žijú v bezprostrednom susedstve a najrozličnejšími kanálmi sú pospájaní s jeho súčasným kultúrnym a politickým životom (BOTÍK 1992, s. 7.).

Problematiku etnickej identity rozpracováva aj sociálna psychológia, ktorá chápe identitu jednotlivca ako neoddeliteľne spojenú so sociálnymi rolami, so širším sociálnym prostredím, s vývojom, históriou a mytológiou spoločenstva a etikou. Identitu chápe ako priesečník, v ktorom sa spája osobná a sociálno-kultúrna rovina ľudského života. V súvislosti s identitou Rómov tento prístup uplatnila Viera Bačová. Pojem etnickej identity charakterizuje dva pohľady na etnicitu ako takú. Prvý vychádza zvnútra, prostredníctvom toho, že skupina si uvedomuje svoju jedinečnosť a odlišnosť. Pohľad zvonku vychádza z vedomia, že skupina sa považuje za odlišnú (negatívne – pozitívne hodnotenie). Z toho vyplýva, že nie samotné kultúrne alebo "objektívne" znaky odlišujú skupinu od iných skupín. Dôraz sa kladie na význam, pripisovaný členmi a nečlenmi skupiny odlišnostiam a vedomiu odlišnosti. Sociálna psychológia nepracuje s vonkajšími formami etnicity (národ, národnosť...), ale s mierou "subjektívnych" prejavov komponentov etnickej personálnej a skupinovej identity.

Teórie používajú rovnakú terminológiu, avšak rôzne definujú kategórie etnickej existencie. Uvedená terminológia prenikla aj do verejných oznamovacích prostriedkov, čo problematiku ešte zneprehľadňuje. Bežne používané pojmy ako národ, menšina, národnosť, etnická identita nadobúdajú neurčitý a často aj rozporuplný význam, a to vo vzťahu k odborne definovanej terminológii.

Politická teória uplatňuje historické hľadisko a striktne sa pridrižiava realizovania všetkých znakov definovaných pre jednotlivé formy, rovnako naznačuje aj smer vývoja a nepripúšťa výnimky. Etnická teória je otvorenejšia, vymedzuje jednotlivé znaky, avšak pripúšťa rôznu mieru ich intenzity, ba i absenciu niektorého z nich. Nepredurčuje vývoj, ale iba naznačuje možné smerovania v závislosti od vývoja jednotlivých (subjektívnych – objektív-

nych) faktorov etnicity. Sociálna psychológia "subjektívne" faktory etnicity považuje za dominantné.

Po roku 1945 vyvstal problém sformovania štátnej politiky k Rómom. Dôvodom bolo nielen úsilie o nápravu po perzekúciách Rómov počas vojny, ale aj neustále pribúdajúci počet príslušníkov tohto etnika. Zároveň nová "komunistická" politika po roku 1948 pocítovala potrebu vyrovnať sa s problematikou aj ideologicky.

Prvou zásadnou publikáciou definujúcou postoj vládnej moci, a zároveň "určujúcou" kategóriu ich etnickej existencie je práca Jaroslava Susa, vychádzajúca z marx-leninskej teórie. J. Sus s cieľom vymedziť pojem "cigánska otázka" konštatuje, že uznesenie politbyra ÚV KSČ v roku 1958 v tomto smere zaujalo jasné stanovisko. Riešenie cigánskej otázky podľa toho spočívalo v sociálnom a kultúrnom vyrovnaní, prispôbení, splynutí s vyššie stojacou kultúrou prostredia. Autor ďalej kritizuje prístup príslušníkov inteligencie "cigánskeho pôvodu" a malej skupinky necigánskej inteligencie, ktorá sa prikláňala k názoru, že je nevyhnutné riešiť "cigánsku otázku" ako kultúrno-národnostný problém a ktorá národnostnú otázku považovala za prvotnú. J. Sus využil všetky dostupné poznatky o rómskej tradičnej kultúre a jazyku ako východisko a konštatuje, že "cigáni nie sú národ, národnost a vzhľadom k objektívnym podmienkam bytia (nesúrodosť, roztrieštenosť, nízky stupeň kultúry atď.) ani v budúcnosti sa nemôžu stať národnosťou, popri prípade národnostnou menšinou. Preceňovanie niektorých zvláštnych rysov v zmysle národnostnom je teoreticky nesprávne a nevedelo by v praxi k predpokladaným cieľom" (SUS 1961, s. 13). Na margo rómskeho jazyka konštatuje, že je disharmonický, stagnujúci, bez písomnej podoby. Podľa autora sa vyššie spoločenské vrstvy Rómov spontáne a ochotne zbavujú vlastného jazyka a vnútorne nepocitujú potrebu rozvíjať materinský jazyk. Marxistické zdôvodnenia sa potom uplatňovali v praxi a zamedzili akúkoľvek možnosť rozvíjať kultúru, jazyk a identitu Rómov.

Vyššie naznačený prístup ku klasifikácii Rómov použila aj Emília Horváthová. Konštatuje, že Cigánov v nijakom prípade nemožno označiť za národ, a ani národnosť. Keďže podmienkou existencie národnej menšiny je odčlenenie od materského etnika v štádiu, keď už dosiahlo aspoň stupeň národnosti, nespĺňajú Cigáni ani toto kritérium. Autorka zároveň uvádza: "Cigáni nemajú predovšetkým spoločný pôvod, aj keď pravdepodobne nepochádzajú z jedného kmeňa, ale z viacerých, boli to kmene navzájom príbuzné, ako o tom svedčí ich jazyk, mnohé spoločné prvky v ich spôsobe života a spoločné psychické črty. Spoločný pôvod a v mnohých smeroch aj spoločné historické podmienky, ako aj ďalšie už spomenuté okolnosti (boli to predovšetkým najrozmanitejšie formy diskriminácie, ktoré mali miestne a časové varianty a širokú škálu čo do intenzity) formovali Cigánov ako samostatnú etnickú skupinu, ktorá dnes žije v celom svete vo forme etnickej diaspory." Na inom mieste uvádza: "Cigánov v ich ďalšom vývoji čaká asimilácia a nie vývoj v národnosť alebo národ. Ak berieme do úvahy všetky momenty prichádzajúce pri riešení cigánskej otázky do úvahy, nutne musíme dospieť k záveru, že jej riešenie je možné iba všemožnou podporou asimilácie Cigánov s domácim obyvateľstvom..." (HORVÁTHOVÁ 1960, s. 252). Na inom mieste píše: "Spoločný pôvod, dialekty spoločného jazyka, spoločné antropologické znaky, ich vlastné povedomie a niektoré spoločné prvky kultúry predstavujú súbor znakov, ktoré vo svojej komplexnej existencii dokazujú, že Cigáni sú etnickou skupinou" (HORVÁTHOVÁ 1974, s. 11).

Z názorov E. Horváthovej vychádzala aj Jelena Marušiaková. Orientovala sa na výskum vzťahov medzi jednotlivými skupinami a v konečnom dôsledku dokladá vnútornú diferencovanosť a existenciu cigánskych skupín. Jej formulácie vyvolávajú zdanie, že má na mysli skupiny v etnickom, či subetnickom zmysle. V práci sa nezmieňuje o lokálnych sídelných

jednotkách, ktoré v podstate skúma. Autorka chápe Rómov nie ako jedinú etnickú skupinu, ale ako rozdielne etnické skupiny.

Vymedzuje niekoľko malých etnických skupín (s vlastným endoetnonymom, prípadne etnonymom, teritóriom, spôsobom obživy...) a sleduje vzájomné vzťahové korelácie medzi nimi. Zisťuje, aké sú v kolektívnom vedomí cigánskej skupiny názory a postoje k cudzej skupine, aké postavenie majú jednotlivé skupiny voči sebe, aká je miera povedomia a etnickej aktivity v jednotlivých skupinách, a tiež reálny spätný vplyv medziskupinových vzťahov na vývoj jednotlivých skupín a na etnické procesy v skupinách. Na základe svojich výskumov konštatuje, že v kolektívnom vedomí cigánskych skupín prevláda záporný názor na ostatné skupiny a medzi skupinami existuje vnútorná hierarchizácia. Ďalej uvádza: "Pravidlá medziskupinových vzťahov uzatvárajú každú jednotlivú skupinu ešte viac do seba a znemožňujú splynutie najmä skupín s rozličným spôsobom života do jedného celku. Preto, ako aj v dôsledku hierarchizácie cigánskych skupín je vývoj etnokonsolidačných procesov vnútri cigánskeho etnického organizmu pomalý a v prípadoch skupín s rozličným spôsobom obživy v minulosti fakticky žiaden" (MARUŠIAKOVÁ 1988, s.). Autorka poukazuje na protirečivosť vývoja procesov etnickej akulturácie i asimilácie, kde silne kohézne, vysoko postavené skupiny prijímajú akulturáciu iba do tej miery, ak neohrozuje existenciu skupiny a naopak, nízko postavené chudobné skupiny aspirujú na akulturáciu, ba až asimiláciu. Tieto výskumy a ich interpretácia v podstate podporujú teóriu o vnútornej rozdrobenosti Rómov a tiež naznačujú smer vývoja k asimilácii. Zároveň tvrdenia o podržaní si etnicity vyššie postavenými skupinami je v rozpore s tvrdeniami viacerých autorov, ktorí uvádzajú, že Rómovia po dosiahnutí vyššieho spoločenského postavenia sa dobrovoľne vzdávajú rómskej etnicity.

Odklon od stalinského chápania, odborného i spoločenského, možno badať v období tzv. Pražskej jari. Česká lingvistka Milena Hübschmannová píše: "Rómovia sa svojho špecifika nemôžu vzdať, získavajú ho narodením. Ich špecifikum je neprenosné na členov iných skupín. Dá sa povedať, že sú skupinou národnou v neformálnom zmysle. Status národnosti by mali mať nie Cigáni, ale Rómovia... Aby sa etnická skupina stala formálnou národnosťou, je podstatný záujem skupiny svoje etnikum rozvíjať a aspirácie uplatňovať... Asimilátorské, manipulátorské postupy môžu viesť k rozkladu etnika, čo však nezaručuje možnosť a schopnosť prijať kultúru, hodnoty dominantnej spoločnosti" (HÜBSCHMANNOVÁ 1974, s. 105).

Autorkin diametrálne odlišný názor od oficiálnej, štátom realizovanej politiky asimilácie znamenal pre ňu zákaz odborne publikovať na Slovensku.

V roku 1979 sa k problematike vyjadrili aj signatári Charty 77. V ich vyhlásení sa uvádza: "Politika založená na nedostatočnom rozlišovaní medzi etnickými a národnostnými menšinami a názoroch, že Rómovia sú etnickou skupinou, bola ovplyvnená želaním vládnucej moci zredukovať problém menšiny a podriaďovať takého zaobchádzanie domnelým záujmom celej spoločnosti. V skutočnosti oficiálny prístup k "cigánskej otázke" vychádzal zo starých ideí stalinizmu v národnostnej otázke. To znamená, že Rómovia musia čeliť hrozbe zničenia ich etnickej identity a stať sa buď Čechmi, alebo Slovákmi. Právne Rómovia neexistujú, kým ich celoštátne, krajské a okresné úrady, ktoré boli vytvorené, zaraďujú na zoznamy a potom ich kategorizujú podľa absurdných kritérií. Boli zriadené zvláštne školy, ktoré skôr potláčajú než rozvíjajú ich kultúru a na niektorých krajských úradoch sa vydávajú materiály, ktoré volajú po riešení "cigánskej otázky". V oficiálnych dokumentoch sú uvádzaní len ako "obyvatelia cigánskeho pôvodu", alebo len jednoducho "horšie integrovaní obyvatelia" (1990, s. 217).

O nastúpení cesty akceptácie etnickej identity vo vedeckom výskume a jeho interpretácii možno hovoriť v súvislosti s aktivitou Ústavu pre etnografiu a folkloristiku v Prahe.

Z podnetu tohto pracoviska v roku 1986 vyšiel zborník, kde popri termíne cigánsky sa používa aj prívlastok rómsky. Vo vedeckom myslení je to posun k akceptácii rómstva ako etnického špecifika a uznanie endoetnonymu, i keď ešte nenastal posun v posudzovaní etnickej kategórie. Na Slovensku v tom istom roku bol z iniciatívy Viliama Grusku na 32. ročníku folklórneho festivalu vo Východnej uvedený hudobný program "Ľudia z rodu Rómov". Ide o prvé oficiálne spoločenské použitie endoetnonymu u nás.

Ďalšou odbornou aktivitou na tomto poli bolo monotematické číslo Slovenského národopisu (1988), ktoré prezentovalo rómsku problematiku nie len ako kabinetnú vedeckú otázku, ale cieľavedome spresňovalo poznanie ako nevyhnutnú fázu postupného obojstranného akceptovania a zlepšenia spolužitia. Božena Filová v predhovore uvádza: "Možnosť sociálno-kultúrnej, a najmä historicko-etnickej identifikácie Cigánov-Rómov u nás zatiaľ nebola využitá, ba ani v masovom meradle umožnená a usmerňovaná" (FILOVÁ 1988, s. 3).⁶

Nadalej však odborníci konštatujú: "Cigáni sú exteritoriálna, vnútorne diferencovaná etnická skupina existujúca vo forme diaspory" (HORVÁTHOVÁ 1988, s. 10).

Zároveň aj výskum organizovaný Spoločenskovedným ústavom SAV v Košiciach koncom 80. rokov naznačuje zmeny v prístupe posudzovania etnicity Rómov. Zdá sa, že pred rokom 1989 akceptácia Rómov ako národnosti nebola možná, napriek tomu viacerí odborníci ustupovali od štátnej politikou presadzovaného názoru o "občanoch cigánskeho pôvodu" prináležiacich do kategórie etnickej skupiny.

Oba prístupy našli svojich zástancov aj odporcov, avšak posudzovanie Rómov ako etnickej skupiny smerujúcej k asimilácii sa na niekoľko desaťročí stalo východiskom pre uplatňovanie štátnej politiky voči Rómom. Dokonca do roku 1989 bola snaha neuplatňovať ani etnonym (o endoetnonyme ani nehovoriac). Na označenie sa používalo slovné spojenie "občania cigánskeho pôvodu". Existencia Rómov v Československu nebola vyjadrená v nijakej právnej norme, nebola deklarovaná, hovorili o nich iba predpisy nižšej právnej sily, ktoré upravovali sociálne dávky a sociálne služby. Do roku 1989 na Slovensku neexistovala nijaká oficiálna možnosť šíriť rómsku kultúru a jazyk, ba práve naopak, všetky prejavy národného uvedomenia boli potláčané. Medzi rómskymi aktivistami je známy prípad, keď učiteľka základnej školy na východnom Slovensku so svojimi rómskymi žiakmi nacvičila rómske piesne. Pri inšpekcii toto krátke pásmo predviedli inšpektorovi-Rómovi. Učiteľku na podnet inšpektora kárne potrestali.⁷

Pod vplyvom celospoločenských zmien koncom roku 1989 rómski aktivisti, za pomerne masovej podpory väčšiny Rómov v Československu, a samozrejme v atmosfére tolerancie zimy 1989/90 sformulovali prvé náznaky požiadavky akceptácie Rómov ako národnostnej menšiny. Pociťovala sa potreba deklarovať etnicitu, vznikli návrhy na zriadenie viacerých inštitúcií (divadlo, vysokoškolské pracovisko, múzeum, profesionálne hudobné súbory, médiá – rozhlas, noviny). Zdá sa, že dôsledkom predchádzajúceho vývoja (a čiastočne dodnes) sa aj v tomto období prejavila nejednotnosť v ponímaní rómskej identity. V Slovenskej republike bola v roku 1990 zaregistrovaná Strana integrácie Rómov, ktorá v programe uvádza, že svojou prácou sa nechce izolovať a uzatvárať od ostatného obyvateľstva SR uzákonením rómskej národnosti. Napriek tomu skupina nadšencov, príslušníkov rómskej inteligencie, spolu s odborníkmi a Rómskou občianskou iniciatívou (ROI) i s ďalšími politickými a kultúrnymi organizáciami vypracovala podnet na deklaratívne zrovnoprávnenie Rómov s ostatnými národnosťami. V roku 1991 uznesením č. 153 vláda SR prijala materiál označený ako "Zásady vládnej politiky k Rómom". Základná zásada v oblasti etnickej znie: "V legislatívno-právnom systéme, počnúc Ústavou republiky uznať etnickú svojbytnosť Rómov na úrovni ostatných etnických minorít žijúcich na území SR, t. j. v súčasnej terminológii uznať Rómov za národnosť, a tak zabezpečiť ich politicko-právnu rovnoprávnosť."

V sociálnej oblasti sa podľa týchto zásad Rómovia chápali ako rovnocenní občania, nevydeľuje sa pre nich osobitná sociálna pomoc a v prípade sociálnej odkázanosti majú právo využívať štandardnú sociálnu pomoc a výpomoc. Zároveň sa ustúpilo od dovtedajšieho centralistického riešenia rómskej problematiky (*Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov* bola v roku 1991 zrušená) a zodpovednosť bola prenesená na miestnu štátnu správu a samosprávu. Etnicita sa stala záležitosťou súkromnou, do ktorej štát zdanlivo nezasahuje. Potvrdzuje to aj Ústava SR prijatá v roku 1992.⁸

V Ústave SR a ani v iných zákonoch platných v SR sa taxatívne národnosti nevymenúvajú. K otázke definovania kategórie etnickej existencie Rómov sa nevzťahujú ani predpisy nižšej právnej sily platné v Slovenskej republike. Zastúpenie Rómov v niektorých orgánoch štátnej správy, zaoberajúcich sa národnostnou problematikou, je nevyjasnené. Napr. do *Rady vlády SR pre národnosti* nie sú menovaní zástupcovia Rómov, ale konkrétna osoba. Ak zanikne jej mandát, neznamená to, že by predstavitelia Rómov mohli do orgánu kooptovať svojho zástupcu, ale vláda vymenuje nového člena.

Spoločensko-politická aktivita začiatku 90. rokov v záujme efektívnejšieho riešenia začlenenia Rómov do spoločnosti presadila uznanie za národnosť a vychádzala z etnickej teórie.

A. B. Mann na margo znakov národnosti, podľa etnickej teórie, uvádza: “Napriek absencii vedomia spoločného pôvodu a napriek uvedenej izolácii, ktorá vyplývala zo spôsobu existencie rómskej minority v inoetnickom majoritnom prostredí, existovalo u Rómov isté povedomie spolupatričnosti” (MANN, A.B. 1991, s. 238). Podľa autora spolupatričnosť vychádzala zo sociálneho postavenia, a preto sa domnieva, že sociálna identifikácia bola dominantná. Naznačuje tiež, že ďalším zdrojom identifikácie bola aj výrazná antropologická odlišnosť, resp. pociťovanie odlišnosti majoritou. Za veľmi dôležitý etnoidentifikačný prejav pokladá používanie jazyka. Poukazuje tiež na oblasť archaických prejavov folklóru, ktorý sa podľa autora uchoval viacmenej v nedeklarovanej forme. K otázke popierania vlastnej etnicity Rómami, na ktorú upozorňujú aj starší autori,⁹ sa pozerá ako na dôsledok deklasovania Rómov v očiach majority na sociálne problémových.

Po niekoľko desaťročí cielené posudzovanie “občanov cigánskeho pôvodu” ako sociálnej vrstvy spôsobilo, že ak dosiahli vyšší sociálny štandard, odmietali rómstvo.¹⁰ Jav funguje aj naopak, popieranie rómstva zdanlivo navodzuje vyšší sociálny status.

Zdá sa, že do tohto vzorca zapadá aj uplatňovanie etnonymu v spoločenskom živote. V rokoch 1989/90 sa postupne presadilo používanie endoetnonymu Róm namiesto “občan cigánskeho pôvodu”, prípadne pejoratívne vnímaného Cigán. Paradoxom je, že v oficiálnom spisovnom jazyku slovo cigán (s malým písmenom) znamená luhár.

Najjednoduchším spôsobom (zďaleka nie najpresnejším, ani informačne najvyčerpávajúcejším) určením etnickej štruktúry je možnosť prihlásiť sa – uviesť svoju národnosť v rámci štátnej správy organizovaného sčítania ľudu. Tento akt je istým spôsobom vyjadrením etnického povedomia, a zároveň stotožnením sa s etnonymom. Dôkazom schizofrénie v chápaní rómskej identity je aj evidencia, ktorú viedli orgány štátnej správy pred rokom 1989. Občania-Rómovia nemali možnosť prihlásiť sa k rómskej národnosti v sčítacích hárkoch, ale sčítací komisár na hárok zvláštnou značkou vyznačil, že ide o “občana cigánskeho pôvodu”. Napr. ešte v roku 1989 bolo v tejto evidencii 253 943 osôb.¹¹ Do zoznamov boli zahrnutí iba tí Rómovia, ktorých komisár pokladal za “občanov cigánskeho pôvodu”. Podľa viacerých indícií možno predpokladať, že k posudzovaniu neboli vydané jednotné metodické pokyny. Pravdepodobne neboli evidovaní Rómovia, ktorí podľa názoru komisára žili v súlade so štandardom života majoritnej spoločnosti.

Pri sčítaní domov, bytov a ľudí v roku 1991 bola zo strany štátu vytvorená možnosť prihlásiť sa k rómskej národnosti. Možnosť využilo 75 627 občanov SR, zatiaľ čo dva roky staré štatistiky uvádzali takmer 300 000.¹² Uvedené čísla ukazujú disproporciu v počte prihlásených k počtu tých, ktorí boli sčítacími komisármi pokladaní za Rómov. Možných zdôvodnení je niekoľko: nevedomosť Rómov, nezáujem, nechuf, strach. Oficiálne priznanie statusu národnosti neznamená okamžitú ochotu a reálnu možnosť národnostné vedomie deklarovať.

Z prehľadu vyplýva, že až do roku 1989 boli Rómovia definovaní ako etnická skupina, pričom prejavy etnicity boli viacmenej potlačované v duchu presadzovania asimilácie. V roku 1991 deklaratívne vyhlásenie za národnosť ešte neznamená, že automaticky budú plnohodnotne naplnené všetky znaky národnosti. Uznanie postavenia národnostnej menšiny a podpora vývoja smerom k etnickému vedomiu a pestovanie etnicity sú dve rozličné veci. Etnicita nie je strnulá, ale je to jav dynamický, ovplyvnený okrem iného aj spoločenskou klímou.

Štatistický ústav SR v dňoch 24. 4. – 16. 5. 1994 uskutočnil výskum nazvaný "Rómovia v roku 1994". Je to jeden z mála (ak nie jediný) celoplošný výskum verejnej mienky vzťahujúci sa k etnicite a smerovaný na Rómov. Skôr, ako sa budeme zaoberať konkrétnymi výsledkami, treba podotknúť, že výskum nemožno chápať ako reprezentatívny.¹³ Preto ak použijeme výsledky tohto výskumu, činíme tak s vedomím, že je viac-menej orientačný. Výsledky výskumu hovoria o nízkej miere sebaidentifikácie rómskej minority, vyjadrenej nevýraznou až nijakou snahou presadiť právo národnosti na používanie materinského jazyka vo výchovno-vzdelávacom procese. Podľa respondentov: v predškolskej výchove by sa s deťmi malo hovoriť iba rómsky 4%, rómsky a nerómsky (slovensky, maďarsky, ukrajinsky) 45%. 39% opýtaných si myslí, že s deťmi v materských škôlkach by sa malo hovoriť iba nerómsky. V základných školách podľa 45% respondentov by sa nemal nijaký predmet učiť rómsky. Preferencia používania jazyka v jednotlivých typoch škôl (ZŠ, SŠ, VŠ) klesá s rastúcim stupňom školy. Pričom názory na potrebu vzdelávania detí a mládeže v rómskom jazyku sa diferencujú podľa sociálno-ekonomickej úrovne rodín, prejavujúcej sa v type bývania. Rómovia bývajúci v chatrčiach uprednostňujú vo väčšej miere rómsky jazyk a Rómovia žijúci v samostatne stojacich rodinných domoch preferujú nerómsky jazyk. Na používanie rómskeho jazyka v kultúrnej komunikácii majú respondenti podobný názor:

Používanie rómskeho jazyka vo vybraných médiách

Vybrané médiá	Počet respondentov súhlasiacich	Počet respondentov nesúhlasiacich
	s použitím rómskeho jazyka	s použitím rómskeho jazyka
niektoré časopisy a noviny	47%	33%
niektoré relácie STV	56%	29%
niektoré relácie SRo	56%	30%
niektoré knihy	41%	38%

Z hľadiska vzdelanostnej úrovne platí preferencia používania jazyka u respondentov s najnižším vzdelaním (resp. bez vzdelania) a u Rómov s najvyšším vzdelaním (maturita, VŠ). Vrstva s priemerným vzdelaním (v rómskej populácii ukončené základné, prípadne učňovské) necíti potrebu používania rómskeho jazyka v kultúrnej komunikácii.

Predchádzajúce údaje o potrebe používania rómskeho jazyka v oficiálnom styku sú, zdá sa, “vážné” a dalo by sa povedať, že Rómovia majú malý záujem o rozvíjanie jedného z objektívnych faktorov etnicity – jazyka. O to zaujímavejšie je zistenie, že 85% respondentov v rodine hovorí rómsky!

Zdá sa, že respondenti tohto výskumu pokladajú svoje rómstvo za vec domácu, rodinnú, prípadne vzťahujúcu sa k širšej lokálnej pospolitosti. Malé preferovanie používania rómskeho jazyka v oficiálnom styku možno teda pripísať pôsobeniam v predchádzajúcich obdobiach, keď rómske (cigánske) bolo sociálne zaostané a nerómske “vyspelé”. V relatívne vážnom prejave etnicity však musíme vidieť aj veľký pozitívny posun, ktorým Rómovia prešli v priebehu rokov 1990–1994.

Okrem jazyka ďalším objektívnym faktorom etnicity je kultúra (národná, tradičná...). Tradičnej kultúre bol venovaný druhý okruh výskumov, avšak vzhľadom k forme otázok a voľbe podokruhov ho pokladáme za irelevantný.¹⁴ Preto tejto oblasti zisťovania nevenujeme pozornosť.

Problematike etnickej identifikácie Rómov – realizácie/nerealizácie jednotlivých prejavov etnicity sa venujeme v lokalite **Plavecký Štvrtok**.

V roku 1991 pri sčítaní ľudu sa v Plaveckom Štvrtku k rómskej národnosti prihlásilo 7 obyvateľov, z toho 6 mužov a 1 žena. Podľa evidencie miestnej správy z roku 1989 v lokalite žilo 283 “občanov cigánskeho pôvodu”. Podľa vlastných matričných výskumov z roku 1996 v lokalite označovanej ako kolónia, všeobecne pokladanej za miesto sústredeného rómskeho osídlenia, žilo 328 obyvateľov.

Nás však zaujímala reálna pociťovaná a deklarovaná etnicita obyvateľov Plaveckého Štvrtka, žijúcich v tzv. kolónii. Obsah etnicity, chápanej ako súhrn vlastností, znakov a symbolov, ktoré odlišujú jednotlivé etniká navzájom, je daný zložkami etnicity, pričom ako najpodstatnejšie sa javia jazyk, kultúra, etnické vedomie a jeho súčasť etnické pomenovanie.

V lokalite sme vykonávali zdanlivo pasportizačné dotazníkové šetrenie. Zaznamenávali sme pohlavie, rodinný stav, vek, vzdelanie, bydlisko (resp. či trvale žijú v kolónii), a tiež národnosť. Dostatočne sme zdôraznili, že nezaznamenávame meno a priezvisko a údaje sme zapisovali tak, aby bolo vidieť, že nás tento údaj nezaujíma. Domnievali sme sa, že anonymné vyplnenie dotazníka príjmu respondenti s väčšou dôverou. Pri zisťovaní národnosti sme vysvetľovali, že je možné uviesť aj rómsku národnosť. Myslíme si tiež, že respondenti rozumeli otázke. Postupne sme vyplnili asi 90 dotazníkov, u niektorých respondentov s určitým časovým odstupom aj opakovane.¹⁵ V tomto smere nosným údajom pre nás bolo práve uvedenie národnosti respondentom, a tiež možnosť rozvinúť rozhovor okolo etnickej problematiky. Rozhovory sme sa snažili viesť o jazyku (aký je respondentov materinský jazyk, či hovorí rómskym jazykom, prečo ním nehovorí, ako ho hodnotí – pokladá ho za pekný, mal by sa vyučovať v škole) a endoetnonymu Róm/Romni/Roma. Snažili sme sa respondentov primäť k rozvinutiu odpovedí a získať aj ich zdôvodnenia a vysvetlenia, zaznamenať ich názory a postoje. Snažili sme sa zistiť, z čoho pramení nechť prihlásiť sa k rómskej národnosti. V rozhovore sme kladli otázky, čím sa cítia byť, a tiež či majú pocit, že ak sa budú pokladať za Slovákov, či budú ako Slováci prijímaní. V rozhovoroch sme sledovali dve roviny etnicity, individuálnu, aj keď anonymnú a kolektívnu, zastrešujúcu populáciu v tzv. kolónii v Plaveckom Štvrtku. Snažili sme sa prijateľne vysvetliť ciele nášho zisťovania¹⁶ a nevzbudiť podozrenie, že by údaje mohli byť zneužit.

Voľne možno etnickú príslušnosť charakterizovať ako súnaležitosť jednotlivca s etnickým spoločenstvom na základe objektívnych a subjektívnych komponentov osobnej, a zároveň aj skupinovej etnicity. Ak pripustíme, že etnická príslušnosť má niekoľko foriem, možno jej deklarovanie – v našich podmienkach prihlásenie sa k národnosti – pokladať za

hierarchicky vyššiu ako jej realizáciu (v jazyku, kultúre...). Tiež postihuje istú ustálenosť vedomia jednotlivca. V prípade Rómov, vzhľadom k rozporuplnosti minulého obdobia, to platí dvojnásobne. Tiež možno konštatovať, že veľmi dôležitú úlohu zohrávajú reálne podmienky v čase a priestore, za ktorých sa príslušnosť zisťuje (spoločenská a lokálna klíma, osobná skúsenosť respondenta, dôvody zisťovania ...). Deklarovaná etnická príslušnosť sa nemusí zhodovať s etnickým vedomím, ktoré postihuje súnalezitosť s určitou etnickou kolektivitou na základe spoločne zdieľaných objektívnych komponentov etnicity alebo na základe rodového pôvodu. Zachytáva tiež názory na pôvod, etnický priestor (vlasť), historické skúsenosti... Nižšou formou etnického vedomia je etnické povedomie, ktoré sa zväčša obmedzuje na vedomie spolupatričnosti a vedomie rodového pôvodu. Jeho obsah, intenzita a význam sa menia v závislosti od vývinových štádií etnika, ako aj od etnosociálnych a etnokultúrnych situácií, v akých sa jeho príslušníci nachádzajú. V štádiu intenzívnych socializačných zásahov do života jednotlivcov i komunít môže nastať čiastočná alebo úplná zmena etnického vedomia, ktoré sa tak stáva dôležitým ukazovateľom akulturačných a asimilačných procesov. Nebýva zriedkavosťou ani výskyt dvojitého etnického vedomia. Súčasťou etnického vedomia sú rozmanité etnické stereotypy, čiže predstavy a hodnotiace postoje o vlastnom i o iných etnikách.

Ani jeden z našich respondentov žijúcich v Plaveckom Štvrtku v lokalite označovanej "cigánska kolónia" nemal záujem uviesť, že je rómskej národnosti! Znamená to, že od štátom organizovaného sčítania ľudu v roku 1991 sa situácia v otázke etnickej príslušnosti nezmenila. Rómsku národnosť uviedla jedna rodina, žijúca v obci v rodinnom dome. Predpokladáme, že ide práve o občanov, ktorí uviedli rómsku národnosť v sčítacom cenzu z roku 1991. Ide o rodinu, ktorá je verejne činná v rôznych kultúrno-výchovných rómskych organizáciách. Otec rodiny na margo svojej národnosti uviedol:

Som slovenský Róm a rómsky Slovák, som Slovák a Róm zároveň.

(muž, 57 ročný)

Ďalší respondenti uvádzajú:

Keď vypisujem dotazník alebo voľačo, tak napíšem slovenskej národnosti. Moje cítenie je slovenský Róm.

(muž, 47 ročný)

Já bydlím tady. Tady v kolónii bydlí enem Romáci. Já sem slovenské národnosti. A proč já bych měl být rómskej národnosti, co já bych z toho měl, i tak mám dost problémů... a keď prídu skinhedzi, tak im je jedno, jakéj som národnosti, chcú ma zabít, protože sem černý...

(muž, 30 rokov)

Já sem slovenské národnosti. Tady bydlí enem Cigáni. Moji rodičia boli Rómovia.

(žena, 35 rokov)

Já mám slovenskú národnost. Můj tata byl štvrtecký Rom, i mama byla tady z kolónie. Tu v kolónii bydlí enem Cigáni, šak nigdo z bílých by tu ani nebydlel.

(muž, 30 rokov)

Predchádzajúce výroky ilustrujú vzťah obyvateľov tzv. kolónie k svojej etnicite. Uvádzajú, že sú slovenskej národnosti. Ich bydlisko je v lokalite, kde bývajú iba Rómovia, zdá sa, akoby ich bydlisko bolo určujúce v ich etnicite. Sú si vedomí faktu, že ich predkovia boli Rómovia. Lokálna príslušnosť spolu s vedomím rodového pôvodu tvorí východisko pre vedomie ich etnicity. Kolektívna etnicita je teda rómska, resp. cigánska. Avšak najčastejšie prvá odpoveď bola – neviem. Jednoznačne uvádzali, že nie sú Maďari, ani Slováci a individuálne sa aj k rómskej etnicite stavali ambivalentne. Viackrát sme sa stretli s odpoveďou "ľudia zo Slovenska" a ak sme sa respondentov snažili primäť k nejakej identifikácii, odpovedali:

Já som kresťanka a narodila som sa tady na Slovensku.

(žena, 38 ročná)

Niektorí naši respondenti si etnickú identitu nahradili, pravdepodobne z rôznych príčin, identitou spoločenskou, najčastejšie odrážajúcou ich náboženské cítenie.¹⁷ Individuálne sme zaznamenali celú škálu pocitov z vlastnej etnicity. Od pocitu menejcennosti z vlastnej etnicity až po hrdosť. Podobne Viera Bačová, uplatňujúc sociopsychologický prístup, konštatuje: "U rôznych skupín a vrstiev Rómov je rozporuplný vzťah k svojej etnicite – od jej znehodnocovania a neuznávania (či už predstieraného alebo reálneho) cez pocity menejcennosti až po nekritické a jednoznačne preceňujúce hodnotenie" (BAČOVÁ 1991, s. 145).

Od mladosti som bol medzi Nerómami. Držal som kameň Róma, ja som mal furt pocit menejcennosti. Dali mi pocítiť... ja som sa snažil dokázať, že som lepší ako oni... keď Cigán, tak najlepší. A potom ma to v živote tešilo, keď som mal úspech...

(muž, 57 rokov)

Šak já sem hrdá na to, že sem cigánka... šak bílá nebudem. Ná co bych sa hambila.

(žena, 28 rokov)

Neni dobre, že spolu žijú Romáci. Majú moc dzecí, jeden druhého sa odvádzajú od roboty a potom je zámienka... keby Rómovia bývali v obci, tak to dzecko je inakší, aj sa od bielych naučí, aj je rozumnejší...

(žena, 35 rokov)

...No ale nekam, kde sú skini, tak to je problém. Šak bych se bála na vlak, alebo do autobusu sednúť. Ked zbadajú Romů títo skini, šak by ich zabili... sa ich boja Cigáni.

(žena, 32 rokov)

Mne sú šeci Romovia blízki, cítim s nimi a rád som, keď pre nich môžem niečo spraviť... aj nejaké to posedenie, zábavu, nejaký festival, lebo ich nikdo medzi seba nepustí, nikde nemôžu íť.

(muž, 57 rokov)

Dá sa predpokladať, že tieto pocity pramenia z "prevýchovy" v minulom období a z deklasovania všetkého rómskeho, ale aj zo súčasnej spoločenskej klímy. V konečnom dôsledku to môže byť príčina nevyhranosti individuálnej etnicity.

Jazyk predstavuje systém znakov, určených ako dorozumievací prostriedok pre príslušníkov etnika, ale i ako bariéra pri medzietnických vzťahoch, môžeme konštatovať jeho identifikačné poslanie. Jazyk nemusí nevyhnutne kopírovať etnickú identitu. Pričom, podľa teoretikov etnickej teórie, bilingvizmus nie je nebezpečenstvom straty etnickej identity. Používanie a ani rozvíjanie rómskeho jazyka pred rokom 1989 nemalo nijakú podporu majority, ani štátnych orgánov. Všeobecne teda Rómovia na Slovensku, ak prešli nejakým typom vzdelávania, keďže národnostné školstvo absentovalo a absentuje, sú bilingválni až trilingválni, alebo materinský rómsky jazyk nahradili jazykom majoritnej spoločnosti. V druhej a tretej generácii môže znalosť rómčiny celkom ustúpiť a materinským jazykom sa stane jazyk majority.

Voľakedy sa hovorilo rómsky, ale teraz už nie. Už ani u nás doma nie... a ja tak dobrých 30 rokov. Ani doma ako u rodičov sa nehovorilo, ani u nás, mňa a brata a u sestier, nás rodičia neučili po rómsky. Ešte teraz niečo rozumiem, ale povedať už nič. Ja som sa narodil v chudobnej rodine, mama bola negramotná, nevedela ani písať, ani čítať. Ale velice poriadna bola... myslím charakterové vlastnosti mala veľmi pevné, čistotná, starostlivá, šporovlivá... My sme bývali v osade, mali sme pekný domček, ale mama nechcela, aby sme sa s rómskymi deťmi chodili hrať... do školy sme museli chodiť. Ona vedela rómsky, ale nás už neučila, my len slovensky, aj úlohy aj šecko sme robili. Rómsky len kde tu od ostatných detí na dvore. Ani my sme už deti neučili, aj keď moja manželka vie lepšie, ale načo... keď v škole po slovensky.

Poviem tak, bola by to pekná vec, keby ten, kto má záujem sa mohol učiť po rómsky aj v škole. No len... rodná reč na východe a hen v Kuklove je iná, na východe sa šecko ťahá a v Kuklove zas jak hebrejci rozprávajú... a olašskí zas inakšie. Myslím, keby bola krásna spisovná rómska reč... spisovná rómska reč by bola pekná. Dalo by sa rozprávať, dalo by sa robiť aj divadlo v rómčine... ale pokiaľ to budú len nárečia, to neni reč... To je len dorozumievanie.

(muž, 57 ročný)

U nás sa nevypráva rómsky, len tí starší vedia, ale mladí ne. Rozumím, keď sa vyprávja, ale nevim vyprávať. Tu sa aj kedysi málo vyprávjalo, ne tak jak v Lozorne, v Zohore a všade, len tu ne a v Malackách ne. Tu boli takí ľudia, čo netrpeli na tom. A tá slovenská reč je pekná... Na načo by sa to deti učili?

(žena, 51 ročná)

My tady nevíme rómsky, tady sa cigánsky nevyprávja, ne, ani písničky sa nespievajú.

(žena, 35 rokov)

Ona máma ví po rómsky a my už nevíme, proč? Nás nigdo neučil, lebo mne máma nepovedzela po cigánsky, dzi mi pro vodu, ale povedala po slovensky...

(muž, 29 rokov)

Ti mladší nevedzeli a keď starší vypráviali, tak oni nerozumeli, tak sme im to museli povedať po slovensky.

(žena, 58 rokov)

Koľko razy nám ani neveria, príklad sem s Romákem, po cigánsky se mnú vyprávja a ja mu len kývem. A on poví: Ty si bíly a ja povím, že ne, ja som Rom. On mi neverí. Ostatní tu okolo viedzá, že nevíme po cigánsky... ale už indze, příklad v Košicách, to nevedzá, že sme Roma a nevíme cigánsky...

(muž, 29 rokov)

...To, čo vyprávajú východňari aj Záhoráci, to není tak... oni nevyprávajú dobre cigánsky.

(žena, 62 rokov)

Já nevim rómsky, tady sa nevyprávialo cigánsky. Tady mladí nevedzia ani jeden. Starší cosi viedzá, ale jak my sme mladí, to ne, nic. Nás to nikdo neučil. Kebych viedela po cigánsky, já bych se nehanbila za to, ale nevim.

(žena, 32 rokov)

A mňa chcel učiť akože papu, ale ja sem povedzel, že bych to nezvládel.

(muž, 14 ročný)

Výskumy naznačujú, že v skúmanej lokalite minimálne pre dve generácie rómsky jazyk nie je jazykom dorozumievacím. Sporadicky používajú niektoré rómske výrazy, zväčša také, ktoré sú dnes známe aj Nerómom. (Např. *čaja* – dievča a zdrobnelinu *čajka*, pričom rómsky *čajóri*.) Respondenti, zdá sa, sú si vedomí etnoidentifikačnej funkcie jazyka. Tam, kde je ešte aspoň latentná znalosť rómčiny, objavujú sa hodnotiace stanoviská, „svoju” rómčinu pokladajú za správnu a ostatné dialekty za jej odchýlky. Nezdá sa, že by pocítovali potrebu zaradiť rómsky jazyk do výchovno-vzdelávacieho procesu, ani deti pri vstupe do školy nie sú vystavené neznalosti vyučovacieho jazyka.

Teoretici etnickej teórie kultúru definujú ako mimotelesnú formu adaptácie ľudského spoločenstva na prírodné a spoločenské prostredie, ktoré ho obklopuje, alebo tiež kolektívnu skúsenosť a jej objektivizáciu v materiálnych a duchovných hodnotách. Konštatujú, že kultúra je dôležitým komponentom etnicity, ktorej funkcie sa realizujú vo viacerých rovinách (civilizačná, sociálna, humanizačná, komunikačná).

Etnicita sa podieľa významnou mierou na integrácii a stabilizácii etnického spoločenstva, vyplýva to z jej spravidla spoločných genetických zdrojov a z jej relatívnej homogénosti v rámci etnického spoločenstva, čo ale nie je v rozpore s regionálnou a vývinovou

variabilnosťou jednotlivých prejavov kultúry. Je zdrojom pri odlišovaní a hodnotení prejavov vlastnej kultúry, najmä v medzietnických kontaktoch, a zároveň sa stáva prejavom etnickej reprezentácie. Vnútorne je zložito štrukturovaná a diferencovaná, čo vyplýva zo sociálnej rozvrstvenosti etnika.

Keďže kultúra predstavuje zložitý a bohato štrukturovaný dynamický systém, jej poznanie je náročné. Vyjadriť sa k etnickým špecifikám kultúry v skúmanej lokalite je možné až po jej dôkladnom poznaní. Preto sa na tomto mieste nezamýšľame nad etnickými špecifikami kultúry. Malým príspevkom k tejto téme sú pripravované kapitoly dizertačnej práce.

Uvedomovanie si jednoty a zvláštností príslušného etnika v porovnaní s inými podobnými spoločenstvami, je navonok vyjadrené v etnickom pomenovaní – etnonyme.

No nekerí nam povedzia Cigáni a nekerí Romovia.

(muž, 30 ročný)

Podle mňa je Rom takové dobré slovo, ale Cigán je takové sprosté... a že sa to tak nemá povedať, a má sa povedať Rom.

(žena, 13 ročná)

A ja sa zato urážam a mali by nám povedať Róm... ani moji rodičia nevedzia po cigánsky...

(muž, 14 ročný)

Rom, no to sme my. To sa povie tak v televízii, v novinách... oficiálne. To je romsky. A cigán nám vravia bieli. To je aj nadávka.

(žena, 20 ročná)

Respondenti na seba označenie používajú endoetnonym Rómovia, ale aj termín Cigáni. Pričom teoreticky uvádzajú rozdiel medzi oboma výrazmi, ale v hovorovej reči ich ľubovoľne zamieňajú. Na spresnenie ešte uvádzajú “štvrtecký” – “čtvrtecký Rom”, čo používajú na odlišenie od Rómov z iných lokalít (Zohor, Kuklov).

Za povšimnutie stojí, že endoetnonym Róm/Roma nepoužívajú v súlade s rómskou gramatikou, ale používajú termín Romák /Romáci. Korešponduje to so skutočnosťou, že neovládajú rómsky jazyk a etnonym skloňujú po slovensky (pozri Slovák/Slováci).

...Ja nebudem hovoriť o Rómoch, pretože tých v obci máme iba 6 či 7. Poviem tak, Cigáni. V 1991 sa sami neprihlásili k rómskej národnosti, tak pre nás sú to Cigáni...

(starostka obce)

Tento výrok je dôkazom zmätenosti v ponímaní Rómov/Cigánov, a zároveň demonštruje nevyjasnenosť kritérií vyčleňovania tejto skupiny ľudí. Napriek absencii niektorých prejavov etnicity a zdanlivo vlašnému realizovaniu prvkov iných, aj v skúmanej lokalite sme zaznamenali vydeľovanie obyvateľov lokality a stotožňovanie kritérií etnických s kritériom sociálnym, k čomu sa ešte pridružuje antropologická odlišnosť.

My máme inú pleť a oni inú, a oni si myslia, že není človiek jako človiek... Ale aj my sme ľudia.

(žena, 20 ročná)

Oni si myslia, že škarede bývame a sme špinaví a zlí... a to šeko len preto, že sme tmaví...

(muž, 29 ročný)

Vyvstáva otázka, či obyvateľov kolónie v Plaveckom Štvrtku možno označiť za Rómov v etnickom slova zmysle. Zdá sa, že napriek nechuti, ba až averzii prihlásiť sa k rómskej národnosti pociťujú svoje rómstvo jednak ako vedomie pôvodu, a zároveň vedomie príslušnosti k lokálnej komunite. Majú jednoznačný názor na etnicitu priamych predkov, a to vo všetkých vekových kategóriách, zdá sa, že ich kolektívna etnicita je konsolidovaná, pomerne stála a jednoznačne rómska. Osobné etnické vedomie je zväčša nevyhranené. Obyvateľ

lia tzv. kolónie svoj život vzhľadom k materiálnemu bytu považujú za nevhodný. Možno predpokladať, že zlé sociálne – materiálne podmienky vzťahujú na lokalitu, ktorú pokladajú za “rómsku”. Práve stotožnenie nevhodného sociálneho postavenia s rómstvom môže byť dôvod individuálnej etnickej nevyhranenosti. Rómsky jazyk neovládajú a v tejto fáze etnickeho vedomia nepocitujú ani potrebu jeho reštitúcie do systému vlastnej kultúry. K etnickej identifikácii Rómov sa všeobecne pridružuje vedomie antropologickej odlišnosti (reálnej – prisudzovanej) od majoritnej populácie a nemenej dôležitý faktor, vedomie, že majoritná spoločnosť vníma Rómov ako odlišných a zaujíma k nim ako k istej entite hodnotiaci postoj.

Výskumy, ale aj spoločenské dianie naznačujú vysokú mieru spoločenskej dištancie k Rómom. Na Slovensku pri výskume v roku 1990 by 45,2% respondentov Rómov vylúčilo zo svojej krajiny a 20,3% by ich prijalo len ako návštevníkov svojej krajiny (BAČOVÁ 1991, s. 141). Agentúra FOCUS v októbri 1993 zverejnila výskum, podľa ktorého by 80% respondentom prekážalo, keby sa do ich susedstva nasťahovali Rómovia. O rok neskôr, v decembri 1994 bola situácia rovnaká, 80% respondentom by prekážali rómski susedia a asi 15% respondentom by to nevadilo. Vysoká miera spoločenskej dištancie a nedôvera obyvateľstva k Rómom v niektorých lokalitách dosahuje 100%, napr. v rokoch 1994–1995 v obci Rudňany.

Rómovia žijúci v Plaveckom Štvrtku sú nerómskymi spoluobčanmi hodnotení veľmi negatívne, zaznamenali sme aj extrémne odmietavé názory.

A Štvrtečania né sú rasisti, ale keby sa v túto ranu neco stalo a by pomreli, každý jeden by si tu vydýchel.

(žena, asi 50 ročná)

Pričom obyvatelia tzv. kolónie sú si tejto skutočnosti vedomí.

Nás Romú tady šecia nenávidzia.

(žena, 42 ročná)

Zdá sa, že ich to spätne integruje ako skupinu, pocitujúcu istú spolupatričnosť.

Možno konštatovať, že obyvatelia tzv. kolónie v Plaveckom Štvrtku tvoria istú kolektivitú, pričom okrem etnickej identifikácie sa prejavuje aj identifikácia s prostredím a sociálnym postavením, ako aj vedomie, že sú odlišní od majoritnej spoločnosti a majoritná spoločnosť ich pokladá za odlišných. Súhrnne túto identifikáciu označujú za cigánsku/rómsku, a to tak obyvatelia kolónie, ako aj príslušníci majoritnej spoločnosti. V tomto prípade sa zdá, že cigánsky/rómsky ziskava širší ako etnický význam.

Obyvateľov tzv. kolónie v Plaveckom Štvrtku možno označiť za Rómov, ale s vedomím, že k etnicite sa pridružili aj ďalšie faktory identifikácie.

POZNÁMKY

- 1 Príspevok je súčasťou pripravovanej dizertačnej práce. V Slovenskom národopise 1/1997 sme publikovali materiál z uvedenej lokality, ktorý obsahuje aj jej stručnú charakteristiku.
- 2 Veková štruktúra rómskej populácie na Slovensku má výrazne progresívny charakter, daný nielen vysokým podielom detí, ale aj nízkym vekom dožitia. Priemerný vek Rómov v Slovenskej republike je o niekoľko rokov nižší ako v celej populácii.
- 3 Bližšie NEČAS, C.: Českoslovenští Romové v letech 1938–1945. Brno 1994.
- 4 Pozri zoznam použitej literatúry.
- 5 Najoptimálnejšia podoba je obsiahnutá v Dokumente o ľudskej dimenzii KBSE, Kodaň 1990.
- 6 Koncom 80. rokov slovenská etnografia chápala historicko-etnickú identifikáciu ako “komplementárnu súčasť spoločenského vedomia, ktorá existuje v podobe súhrnu svetonázorových, filozofic-

kých, sociálnych, ekonomických, politických, historických, morálnych a estetických názorov, ktoré sa vzťahujú na národ a odzrkadľuje sa vo všetkých formách spoločenského vedomia, za aké sa považuje historické vedomie, kultúrne vedomie, právne vedomie, ideologické vedomie. Z podstaty spoločenského vedomia vyplýva, že ani národné vedomie nie je určované iba synchronným prierezom súčasných reálií spoločenského bytia, ktoré bezprostredne odráža. Ovpływňované je aj vedomím, čiže udalosťami, názormi, myšlienkami a hodnotami, ktoré vznikli v predchádzajúcich epochách a pretrvávajú v podobe historickej pamäti národa i v podobe národného kultúrneho dedičstva. Najpodstatnejšou a najnevyhnutnejšou zložkou štruktúry národného vedomia je vedomie etnickej príslušnosti.” (BOTÍK, J.: Národopis a historicko-etnická identifikácia súčasného človeka. Národop. Inf., č. 1, 1988).

- 7 Prípád uvádza tiež MANN, A. B.: Motivácia – základný predpoklad úspešného vzdelávania rómskych žiakov. In: Přemysl Pittř a multikulturní výchova romských žáků. Ústí nad Labem 1994, s. 49.
- 8 Iste, z hľadiska bežného občana nie je dôležité pomenovanie kategórie etnickej existencie. S tým však úzko súvisí napĺňanie práv občanov, čo je v záujme celej spoločnosti. V Listine základných práv a slobôd, vkomponovanej do Ústavy Slovenskej republiky prijatej 1. 9. 1992, sa v článkoch 12 a 34 deklaruje:

V článku 12 sa uvádza:

2/ Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, vieru a náboženstvo, politické, či iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvyhodňovať alebo znevýhodňovať.

3/ Každý má právo slobodne rozhodovať o svojej národnosti. Zakazuje sa akékoľvek ovplyvňovanie tohto rozhodnutia a všetky spôsoby nátlaku smerujúce k odnárodňovaniu.

V článku 34 sa uvádza:

1/ Občanom tvoriacim v Slovenskej republike národnostné menšiny alebo etnické skupiny sa zaručuje všestranný rozvoj, najmä právo spoločne s inými príslušníkmi menšiny alebo skupiny rozvíjať vlastnú kultúru, právo rozširovať a prijímať informácie v ich materinskom jazyku, združovať sa v národnostných združeniach, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie.

2/ Občanom patriacim k národnostným menšinám alebo etnickým skupinám sa za podmienok ustanovených zákonom zaručuje okrem práva na osvojenie si štátneho jazyka aj

a) právo na vzdelanie v ich jazyku,

b) právo používať ich jazyk v úradnom styku,

c) právo zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných menšín a etnických skupín.

3/ Výkon práv občanov patriacich k národnostným menšinám alebo k etnickým skupinám zaručených v tejto ústave nesmie viesť k ohrozeniu zvrchovanosti a územnej celistvosti Slovenskej republiky a k diskriminácii jej ostatného obyvateľstva.

Z citovaných článkov ústavy okrem iného vyplýva, že definovanie kategórie etnickej existencie Rómov nie je pri uplatňovaní ich práv a slobôd nevyhnutné.

- 9 Bližšie ŠTAMPACH, F.: Základy národopisu cikanů v ČSR. Národopisný věstník československý, 23, 1930; HORVÁTHOVÁ, E.: Cigáni na Slovensku. Bratislava 1964.
- 10 Slovo “rómsťvo” používame ako doslovný preklad rómskeho romipen, čo je slovo vystihujúce identitu Rómov.
- 11 Podobná evidencia sa viedla aj na VŠ a SŠ. Sú známe prípady, keď počas štúdia jeden zo súrodencov bol evidovaný ako “cigánskeho pôvodu” a druhý v evidencii nefiguroval.
- 12 Odborné odhady predpokladali, že v roku 1990 bude na Slovensku žiť 260 000 Rómov (KALIBOVÁ, K. – PAVLÍK, Z.: Možnosti demografie při objasňování tzv. cigánské otázky. In: Zpravodaj KSVIEF ÚEaF ČSAV, Praha 1987). Rómski aktivisti v roku 1994 odhadovali počet Rómov na 400–500 000 (DANIHEL, V. – KARIKA, G.: Smolenice 9. máj 1994. Zborník príspevkov. Bratislava 1995). J. P. Liégeois, vedúci Centra pre výskum rómskej problematiky na univerzite René Descartesa v Paríži odhaduje, že na Slovensku žije 480–520 000 Rómov (LIÉGEOIS, J. P.: Cigáni, Rómovia, kočovníci. Paríž 1985, Bratislava 1995).
- 13 Po prvé, výber respondentov vychádzal z výsledkov sčítania ľudu v roku 1991, keď sa k rómskej národnosti prihlásilo 75 801 osôb (z predpokladaných 300–400 000). Kľúč pre výber respondentov kopíroval charakteristiky tej časti populácie (teritoriálne členenie, vek, pohlavie, vzdelanie, charak-

teristika bývania ako činiteľ sociálnej diferenciacie), ktorá sa k národnosti prihlásila, ale výskum sa nevykonával u osôb, ktoré uviedli rómsku národnosť, ale u iných. Po druhé, otázky kladené anketármi boli umelé, menej zrozumiteľné (napr. Aké tradície dodržiavate? – Respondent nemusí vedieť čo je tradícia a od anketára by sa žiadala otázka napr.: Pri úmrtí blízkeho člena rodiny zvyknete “vartovať”? a pod.).

- 14 Zisťovanie názoru na potrebu kočovania ako prejavu tradičnej kultúry pokladáme u respondentov, ktorí niekoľko storočí žijú usadlým spôsobom života, za neopodstatnené.
- 15 Asi 6–7 respondentov vypísalo dotazník dvakrát. Raz vypísali dotazník v súkromí, druhý raz boli prítomní pri kolektívnom interviewovaní. Ani v jednom prípade nedošlo k zmene zisťovaných údajov.
- 16 Do osady ma uviedol pán V. Z., Róm žijúci v dedine. Bola som milo prekvapená, že už pri zoznámení mi respondenti dali najavo, že ma poznajú ako moderátorku rómskeho národnostného magazínu Romale, a tiež z inej kultúrno-osvetovej práce. Zdá sa, že ma pomerne bezproblémovo prijali. Avšak neskôr, keď sa dozvedeli, že mám kontakt so splnomocnencom vlády dr. B. Balážom, snažili sa moju prítomnosť využiť na poradenstvo v sociálnej oblasti, čím sa moja práca skomplikovala a samotný výskum predĺžil.
- 17 Pozri Stručná charakteristika lokality a rómskej populácie v Plaveckom Štvrtku. Slov. národop. č. 1, 1997.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BAČOVÁ, V.: Hľadanie rómskej identity. Sociológia 23/1991, 143 s.
- BAČOVÁ, V.: Národ a etnicita – nahliadnutie do niektorých koncepcií. Sociológia, 24, 1992, 1–2, s. 17–24.
- BAČOVÁ, V.: Teórie osobnej a sociálnej identity v sociálnej psychológii. Československá psychologie, XXXVIII, 1994, 1, s. 28–42.
- BAČOVÁ, V. – ZELOVÁ, A.: Etnické menšiny na Slovensku. Sociológia, 25/1993, č. 4–5, s. 417–431.
- BAČOVÁ, V.: Etnická identita a historické zmeny. Bratislava 1997, 198 s.
- BOTÍK, J.: Národnostné menšiny a etnicita. In. Literárny týždenník, 1992.
- BOTÍK, J.: Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy. Slov. Národop. 39, 1991, s. 18–25.
- BROUČEK, S. – CVEKL, J. – HUBINGER, V. – GRULICH, T. – KOŘALKA, J. – UHEREK, Z. – VASILIEV, I.: Základné pojmy etnickej teórie. In: Český Lid 78, 1991, s. 237–257.
- Cikáni v průmyslovém městě. Materiál k problematice etnických skupin na území ČSSR. Zpravidaj UEF ČAV, Praha 1986–8.
- Definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov v roku 1991. SŠÚ SR, Bratislava 1995.
- HORVÁTHOVÁ, E.: Niektoré historicko-etnografické problémy pri riešení cigánskej otázky po r. 1945. Slov. Národop. 8, 1960, s. 240–254.
- HORVÁTHOVÁ, E.: K otázke etnokultúrneho vývoja a etnickej klasifikácie Cigánov. Slov. Národop. 22, 1974, s.3.
- HORVÁTHOVÁ, E.: K etnosociálnej a migračnej dynamike Cigánov. Slov. Národop. 36, 1988, s. 10–20.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M.: Co je to tzv. cikánská otázka? Sociologie 1971
- LESNÝ, V.: Jazyk cikánů v ČSR. Československá vlastivěda III. Praha 1934.

- MANN, A. B.: Formovanie etnickej identity Rómov na Slovensku. In: *Minority v politike*. Bratislava 1991, s. 236.
- MARUŠIAKOVÁ, J.: Vztahy medzi skupinami Cigánov. *Slov. Národop.* 36, 1988, s. 58.
- Od morálnej k demokratickej revolúcii. *Charta 77 v rokoch 1977–1989*. Praha–Bratislava 1990.
- STALIN, J. V.: *Národnostná otázka a leninizmus*. Bratislava 1951.
- SUS, J.: *Cikánská otázka v ČSSR*. Praha 1961.
- Štatistické analýzy a informácie. ŠÚ SR. Bratislava 1995.
- VÁŠEČKA, M. a kol.: *Riešenie spoločenských problémov v procese revitalizácie obecného spoločenstva obce Rudňany – výskumná správa. Dokumentačné stredisko pre výskum slovenskej spoločnosti*. Bratislava 1996.
- Zásady vládnej politiky k Rómom. Uznesenie vlády SR z r. 1991/153.

ETHNICAL IDENTIFICATION OF INHABITANTS OF SO CALLED “GYPSY-COLONY” IN PLAVECKÝ ŠTVRTOK

Summary

Accounts of number of Gypsies living in Slovakia differ, according to official sources there are 75 607 Gypsies considering themselves as Gypsies (scientific statistics quote 350-400 000 Gypsies in Slovakia). Similar disproportion we can observe also in Plavecký Štvrtok, up to 3th March 1991 there were only 7 Gypsies, nevertheless the locality called “Gypsy-colony” consists of circa 350 inhabitants considered to be Gypsies. We assumed important to search the identity in this part of population.

We found out that the collective identity is perceived as Gypsy/Romani. The collective identity is connected with the perception of ethnicity of ancestors and local belongings. Inhabitants of the colony consider their life (from the material point of view) as unsuitable: bad social (material) conditions they related with the locality which they consider to be Romani. Refusal of this way of life we suppose to be one of the main reasons of refusing to declare the Gypsy ethnicity.

As individuals, the respondents do not declare their ethnicity clearly; occasionally they exchange the ethnical identity and the social identity.

Gypsy-language in the searched locality is in the process of perishing. The knowledge of the Gypsy-language is gradually vanishing. At the moment respondents are using only few terms and sentences often in contrary with the Gypsy-grammar. In this etape of perception of ethnicity they do not have the interest to return to using of Gypsy-language, neither at home nor in public life, for instance in schools.

For the self-identification respondents use the term Gypsy/Rom. They emphasize the difference between these terms, Gypsy is considering to be negative one.

In common oral communication they exchange both terms and use them liberally. For the specification they add the place of origin in the form of adjective “štvrtecký” - “štvrtecký Gypsy” (“Gypsy from Štvrtok”).

Ethnical identification of Gypsies is in general connected with the reflection of anthropologic difference (real or considered) from the majority of population and also with the perception that the majority of society evaluates the Gypsies as “others”.

The following factor which forms the identity is the affinity of the majority of population. Non-Gypsy inhabitants of locality consider them to be “other”, they call them Gypsies/Roma. This initiate among the inhabitants of the colony the feeling of mutual each-other-belongings.

It seems that despite of aversion to declare themselves as Gypsies they feel their Gypsy identity as the perception of their origins, and at the same time the perception of their belongings to the local community.

These results of research in the locality of Plavecký Štvrtok probably reflect also the stadium of ethnical perception of Gypsies on the whole area of Slovak Republic. There are certainly several reasons, for instance the survivals of the refusal of Gypsy-identity in the past. We would not also forget the identification of Gypsy-identity with the social status. It is natural that every man has the interest to improve its social status and the refusing of Gypsy-identity is in the eyes of many respondents at the same time the refusing of the social status.

Aversion to confess the Gypsy-identity may nevertheless has its roots also in the contemporary balance of society where intolerance and especially race intolerance are growing up.